

Nedim Zahirović

(Halle (Saale))

OBRAČUNSKA KNJIGA VAKUFA HADŽI ALIJE IZ BRČKOG U ARHIVU FRANCKEOVE ZAKLADE U HALLEU

UDK 930.85(497.6Brčko)16”

DOI 10.22586/ss.23.1.1

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 6. 4. 2023.

U Arhivu Franckeoze zaklade u Halleu (Sachsen-Anhalt) čuva se obračunska knjiga zaklade Hadži Alije iz Brčkog. Hadži Alija je u Brčkom u prvoj polovici 17. stoljeća dao podići džamiju, vjersku školu za djecu, karavansaraj, skladište za sol, deset dućana te jedan kameni i tri drvena mosta. Hadži Alija je uvakufio i iznos od 173.600 akči i odredio da se ova novčana suma može davati uz kamatu, a da se dućani i skladište za sol daju u zakup. Iz prihoda od davanja novca na kamatu, kao i iz prihoda od zakupa dućana i skladišta soli, plaćani su službenici zaklade i popravke na objektima koji su joj pripadali. Kao uzimatelji zajmova pojavljuju se stanovnici kasabe Brčko. Oni su gotovo svi bili muslimani, a bili su većinom pripadnici vojničkog i vjerskog staleža i razni obrtnici. U nekoliko slučajeva kao uzimateljice zajmova pojavljuju se muslimanke iz Brčkog. Stanovnici okolnih sela koji su uzimali zajmove od zaklade bili su većinom nemuslimani. Dućane su zakupljivali obrtnici iz kasabe Brčko, ali i obrtnici i trgovci iz Beograda, Rače, Tuzle i Gračanice. U Brčko su dolazili i trgovci solju iz Oršove u današnjoj Rumunjskoj. Ova obračunska knjiga važan je izvor za gospodarski život kasabe Brčko, kao i za njezinu topografiju u prvoj polovici 17. stoljeća.¹

Ključne riječi: Hadži Alija iz Brčkog, Brčko, vakuf (zaklada), zajmovi, zakup, obračunska knjiga, 17. stoljeće

Prije osmanskog osvojenja u drugom desetljeću 16. stoljeća Brčko je bilo ugarska utvrda i, prema mišljenju Adema Handžića, zvalo se Barka. Kada su

¹ Rad je nastao od početka travnja do kraja lipnja 2022. godine u okviru istraživačke stipendije (Dr. Liselotte Kirchner-Stipendienprogramm) koju je autoru ovoga priloga dodijelila Franckeoza zaklada u Halleu (Franckesche Stiftungen zu Halle).

Osmanlije osvojili ovu utvrdu, stavili su u nju posadu, pa je Brčko i u osmansko doba služilo kao vojno uporište. U pravno-administrativnom pogledu Brčko se nalazilo najvjerojatnije prvo u okviru Zvorničkog kadiluka, a kada je 1572. godine osnovan kadiluk Dvije Tuzle (*Memlehateyn*) ovo područje je došlo pod nadležnost tuzlanskog kadije.² U vojno-administrativnom pogledu Brčko je bilo pod upravom zvorničkog sandžakbega. Uprkos povoljnom geografskom položaju, malo se zna o povijesti Brčkog. To posebice vrijedi za 17. stoljeće. Iz toga vremena ostalo je nešto podataka iz izvješća biskupa Marijana Maravića iz 1655. godine u kojem je zabilježeno da u Brčkom ima oko 150 kuća i tri džamije.³ Također je i Nihad Dostović priopćio nekoliko važnih činjenica koje se odnose na povijest Brčkog u prvoj polovici 17. stoljeća.⁴ Jedan rukopis pod signaturom AFSt/H Q 53 u Arhivu Franckeove zaklade u Halleu (Archiv der Franckeschen Stiftungen in Halle)⁵ sadrži dragocjene vijesti o Brčkom sredinom 17. stoljeća i omogućava da saznamo nešto više o ovoj kasabi, ali i o njezinoj okolici iz ovog doba.⁶ Radi se o obračunskoj knjizi zaklade (vakuf) Hadži Alije u Brčkom. Obračunska knjiga vođena je od ramazana 1058. (19. 9. – 18. 10. 1648.) do ramazana 1066. godine (23. 6. – 22. 7. 1656.). Ona sadrži imena osoba koje su pozajmljivale novac od ovoga vakufa, kao i imena onih koji su zakupljivali dućane i skladišni prostor za sol koji su pripadali vakufu. Ona također sadrži i podatke o izdacima vakufa.

O vakifu se zna da se zvao Hadži Alija; dakle, on je tijekom svoga života obavio hodočašće u Meku. Njegov otac zvao se Ferhad i, kao i Alija, išao je na hadž u Meku. Hadži Alija je imao brata koji nije poimenice spomenut, koji je opet imao sina po imenu Husejn (*Hüseyn-başa*).⁷ Zatim, Hadži Alija je imao i jednu kćerku, koja također nije poimenice spomenuta u obračunskoj knjizi,

² Adem Handžić, *Tuzla i njena okolina u XVI vijeku* (Sarajevo: Svjetlost, 1975), 36, 46-52.

³ F[ran] M[ilobar], "Dva savremena izvještaja o Bosni iz prve polovine 17. stoljeća", *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini* 16 (1904), 254.

⁴ Nihad Dostović, "Dva dokumenta iz Tuzlanskog siđžila iz 1054–55. h. g./1644–45. godine u Gazi Husrev-begovoj biblioteci", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke* 41 (2012), 94-105.

⁵ Helmut Obst, *August Hermann Francke und die Franckeschen Stiftungen in Halle* (Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 2002).

⁶ Ovaj rukopis dospio je u Halle najvjerojatnije kao plijen tijekom osmansko-habsburških ratova. Habsburške trupe su prvi put zauzele Brčko 1688. godine. Tijekom osmansko-habsburškog rata 1716.–1718. Brčko je palo u habsburške ruke i ostalo pod vlašću Habsburgovaca sve do narednog osmansko-habsburškog rata, koji je vođen od 1736. do 1739. godine. Mirovnim ugovorom, koji je sklopljen 1739. godine, Brčko je ponovno pripalo Osmanlijama. O tomu v. Milan Prelog, *Povijest Bosne u doba osmanlijske vlade. 1. dio: (1463–1739.)* (Sarajevo: J. Studničke i druga, bez godine izdanja), 108, 126. Više podataka o rukopisu može se naći u internom (neobjavljenom) katalogu orijentalnih rukopisa koji se nalaze u Arhivu Franckeove zaklade, v. Erika Pabst, *Orientalische Handschriften im Archiv der Franckeschen Stiftungen zu Halle* (Halle, 2007), 125-126, br. 54.

⁷ AFSt/H Q 53, fol. 54b.

ali je navedeno ime njezinog supruga, Sulejman-baše, koji je bio nadglednik (*nazir*) Hadži Alijinog vakufa.⁸ Iz navoda u obračunskoj knjizi može se saznati da je Hadži Alija 1046. godine (10. 8. 1630. – 29. 7. 1631.) bio živ. Budući da se on u rebiulevvelu 1063. godine (30. 1. – 28. 2. 1653.) spominje kao umrli (*merhum*),⁹ može se zaključiti da je umro između 29. srpnja 1631. i 30. siječnja 1653. godine. Hadži Alija je upravo te 1046. godine uvakufio i novčani iznos od 173.600 akči.¹⁰ Hadži Alija je u Brčkom dao sagraditi džamiju, vjersku školu za djecu, karavansaraj, deset dućana, skladište za sol, jedan kameni i tri drvena mosta. Njegovom vakufu pripadala je i jedna bašča. Džamija i karavansaraj nalazili su se pokraj ušća Brke u Savu. Tu se nalazilo i skladište za sol. Za džamiju je izričito navedeno da je sagrađena 1032. godine (5. 11. 1622. – 24. 10. 1623.).¹¹ Kameni most je sagrađen preko rijeke Brke, a nalazio se ispred džamije. Tri drvena mosta bili su ispred karavansaraja i služili za prijelaz preko ove rijeke. Dućani su bili raspoređeni oko karavansaraja.¹²

Novac koji je uvakufio Hadži Alija davan je na zajam uz godišnju kamatnu stopu od 15 %.¹³ To je bio glavni izvor prihoda ovog vakufa. Vođenje knjige bilo je tako uređeno da je obračun prihoda vršen svakih šest mjeseci, i to u mjesecima ramazanu i rebiulevvelu. Pisar je uz nadzor upravnika vakufa

⁸ AFSt/H Q 53, fol. 10b. Sulejman-baša je ubilježen kao korisnik zajma u iznosu od 3570 akči.

⁹ AFSt/H Q 53, fol. 28a.

¹⁰ AFSt/H Q 53, fols. 44a, 50a.

¹¹ AFSt/H Q 53, fol. 54b.

¹² AFSt/H Q 53, fol. 46a.

¹³ U 15., a posebice u 16. stoljeću vođene su među osmanskim pravnicima rasprave glede pitanja je li u islamu dozvoljeno davati novac na kamatu. U okviru ove rasprave struju koja se protivila davanju novca na kamatu predvodio je Čivizade Mehmed-efendija. Njemu uz rame stajao je čuveni zagovornik puritanskog islama Birgivi Mehmed-efendija. Na drugoj strani, grupu koja je opravdavala davanje novca na kamatu predvodili su šejhulislam Ebu Suud Mehmed-efendija i kadija Sofyah Bali-efendija. Spor je riješen u korist ove druge grupe koja je zagovarala davanje novca na kamatu, opravdavajući poslovanje ovakvih vakufa činjenicom da su se iz njihovih prihoda financirale mnoge džamije i druge javne ustanove u europskom dijelu Osmanskog Carstva. O tomu v. Aladin Husić, "Novčani vakufi u Bosni u drugoj polovini 16. stoljeća", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke* 32 (2011), 49-50; Nihad Dostović, "O gotovinskim vakufskim kreditima u Tuzlanskom sidžilu 1644-1646", *Prilozi za orijentalnu filologiju* 63 (2014), 223-224. O davanju novca pod interes također v. Aleksandar Fotić, "O fajdi i amanetu, XVI-XVIII vek (i ponešto o kreditu na osmanskom Balkanu)", u: *Nomophylax. Zbornik radova u čast Srđana Šarkića*, ur. Tamara Ilić i Marko Božić (Beograd: Pravni fakultet Univerziteta Union; Službeni glasnik, 2020), 423-446. Dostović, "O gotovinskim vakufskim kreditima", 227, piše da je kamatna stopa po mišljenju hanefijskih pravniknika mogla najviše iznositi 12 %. Fotić, "O fajdi i amanetu", 427, navodi da je u Osmanskom Carstvu dozvoljena kamatna stopa iznosila 15 %, ali da se u sudskim protokolima (*sicill*) nalaze bilješke iz kojih proizilazi da je ona ponekad mogla iznositi i 20 %. O visini kamatne stope također v. Husić, "Novčani vakufi", 50-51.

prvi put sačinio pregled poslovanja za cijelu jednu obračunsku godinu, za period od 1. ramazana 1062. do 1. ramazana 1063. godine (6. 8. 1652. – 26. 7. 1653.). Tada je naveo da novčani kapital vakufa iznosi 176.200 akči. Dobit na ime kamate iznosila je 25.230 akči, a za zakup dućana i skladišta soli dobiveno je 3659 akči. Pisar je one koji su zbog nemogućnosti da vrate dugove vakufu pobjegli, ali i one koji su ih neredovito vraćali, označavao kao “bjegunce” (*fırar edenler, el-fırar*). Od “bjegunaca” je naplaćeno 2845 akči, pa su ukupni prihodi u ovih dvanaest mjeseci iznosili 31.734 akče. U tih dvanaest mjeseci za plaće službenika vakufa izdvojeno je 22.680 akči, a za popravke i druge stavke plaćeno je 254 akče; dakle, ukupni izdaci vakufa iznosili su 22.934 akče. Pisar je naveo da je Hadži Alijin vakuf tu obračunsku godinu završio s dobitkom od 8800 akči.¹⁴

Uzimatelji zajmova bile su osobe koje su živjele u kasabi Brčko, ali i u selima u okolici. Kada je riječ o osobama iz Brčkog, one su gotovo u svim slučajevima bili muslimani odnosno muslimanke. Četiri osobe bili su nemuslimani. Đurica, sin Nikole, bio je nastanjen u hadži Jusufovoj mahali.¹⁵ Božo, sin Mihovila, bio je prvo nastanjen u Zoviku, ali se kasnije preselio u Brčko.¹⁶ Andrija i Jovan bili su najvjerojatnije sluge u muslimanskim domaćinstvima.¹⁷ Nerijetko se iza imena uzimatelja zajmova nalazi titula “baša” odnosno “beše” (*başa, beşe*), koja ukazuje na to da se radilo o lokalnim pripadnicima janjičarskog reda ili o osobama koje su imale poluvojnički status, dakle u vrijeme rata postajali su vojnici, a u vrijeme mira bavili su se obrtima ili drugim oblicima privređivanja, kao što je primjerice trgovina.¹⁸ Među njima se nalazi i Ahmed-baša, raniji zapovjednik janjičara u Brčkom (*serdar-ı sabık*).¹⁹ Zapravo, na primjeru ovog Ahmed-baše može se vidjeti koliko su lokalni janjičari bili uključeni u gospodarstvo. On se spominje u obračunu u mjesecu rebiu-

¹⁴ AFSt/H Q 53, fol. 35a.

¹⁵ AFSt/H Q 53, fols. 11a, 30a.

¹⁶ AFSt/H Q 53, fols. 2a, 8a, 30a. Pretpostavljam da se radi o jednoj te istoj osobi stoga što je on prvo ubilježen kao korisnik zajma od 2000, zatim od 2600 i na kraju od 2400 akči.

¹⁷ Andrija, sin Marijana, pripadao je (*tabi*) domaćinstvu Hamza-baše, a Jovan, sin Petra, bio je u domaćinstvu Husejn-baše, v. AFSt/H Q 53, fols. 23b, 30a.

¹⁸ O tituli *başa* odnosno *beşe* v. Herbert Duda, “Baša-Beše”, u: *Festschrift für Wilhelm Eilers. Ein Dokument der internationalen Forschung zum 27. September 1966/1967*, ur. Gernot Wiessner (Wiesbaden: Harrassowitz, 1967), 159-163. Treba kazati da se u ovoj obračunskoj knjizi rabe obadva oblika, a ja sam u radu navodio samo oblik “baša”. O prodoru lokalnih janjičara u gospodarske tokove u Bosanskom ejaletu v. Ahmed Aličić, *Pokret za autonomiju Bosne od 1831. do 1832. godine* (Sarajevo: Orijentalni institut, 1996), 41; Dostović, “Dva dokumenta”, 102. Da su osobe koje su nosile ovu titulu bile jako povezane s lokalnom ekonomijom, govore i primjeri iz drugih provincija Osmanskog Carstva, primjerice, v. Charles L. Wilkins, *Forging Urban Solidarities: Ottoman Aleppo 1640-1700* (Leiden: Brill, 2010), 79-81.

¹⁹ AFSt/H Q 53, fols. 23b, 27a. Među svjedocima novčanih transakcija nalazi se i Omer-aga, za kojeg je također navedeno da je janjičarski serdar, v. fol. 55b.

levelu 1062. godine (11. 2. – 11. 3. 1652.) kao korisnik zajma od 13.600 akči.²⁰ Stanoviti Iskender-baša ubilježen je s odrednicom *kapukuh*, što ukazuje na to da je vjerojatno bio pripadnik janjičarskih postrojbi stacioniranih u Istanbulu, ali je premješten u Brčko.²¹ Zapovjednik ovih janjičara vjerojatno je bio stanoviti Ali-baša (*kapukuh serdar*).²² Dizdar brčanske utvrde, Ali-aga, također je uzimao zajam od vakufa.²³ Među uzimateljima zajmova pojavljuje se i neki Hasan-beg, sin Mehmed-age, ali se uz njegovo ime ne nalaze nikakvi podaci iz kojih bi se moglo zaključiti kakve je dužnosti obnašao.²⁴ I predstavnici sudske vlasti bili su korisnici zajmova. Omer-efendija, naib, dakle zastupnik kadije Dviju Tuzli u kasabi Brčko, uzeo je zajam u iznosu od 300 akči.²⁵ Na koncu treba spomenuti da su i službenici vakufa, uključujući samog upravnika vakufa Mehmeda, sina Omerovog, i Mehmed-efendiju, koji je bio imam Hadži Alijine džamije, uzimali zajmove od ovog vakufa.²⁶ Osam muslimanki iz kasabe Brčko, Ajiša, Sadeta, Džihan Šah, Mumina-hatun, Kerima-hatun, Tenzila, Fatima i Hatidža, ubilježene su kao korisnice zajmova.²⁷

Zajmove su uzimali i seljaci iz sela u užoj i široj okolici Brčkog. Radi se o sljedećim selima: Barica, Blizna, Boderište,²⁸ Bošnjaci, Brdник (Brnjik), Brka, Bok,²⁹ Buzekara, Čelić, Drenovci, Gorica, Grbavica, Gunja, Humci, Kopanica, Koraj, Lobnić,³⁰ Međurječje,³¹ Piper, Podgajci, Račinovci, Rahić, Rahovah,³²

²⁰ AFSt/H Q 53, fol. 23b.

²¹ AFSt/H Q 53, fol. 41a. O izrazu *kapukuh* v. Abdülkadir Özcan, "Kapukuh", u: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, sv. 24 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001), 347-349.

²² AFSt/H Q 53, fol. 8b. On je na fol. 6a ubilježen kao Ali Čelebi (*Ali Çelebi kapukuh serdar*[ı]).

²³ AFSt/H Q 53, fol. 20a. Ali-aga je u ramazanu 1061. godine (18. 8. – 16. 9. 1651.) dugovao vakufu na ime glavnice 400, a na ime kamate 30 akči. Na fol. 22a ubilježen je kao Ali Čelebi.

²⁴ AFSt/H Q 53, fols. 2b, 8a, 32a. Na fol. 15b stoji da je Hasan-begov otac imao titulu čauša, dakle ubilježen je kao Mehmed Čauš.

²⁵ AFSt/H Q 53, fol. 33b. Omer-efendija bio je iz Gornje Tuzle, v. fol. 36b.

²⁶ AFSt/H Q 53, fols. 2b, 6a, 8a.

²⁷ AFSt/H Q 53, fols. 2a, 3a, 4b, 14b, 17a, 17b, 20a, 23b, 66b, 67a.

²⁸ U tekstu je ime ovog sela uvijek napisano kao *Bodedište* (Bodedište).

²⁹ U tekstu b-v-k. Ova ligatura može se čitati kao *bok* i u tom slučaju bi se odnosila na selo Bok koje se nalazi jugozapadno od Orašja. Ona se može čitati i kao *boć* i u tom slučaju mogla bi se odnositi na selo Boće koje leži južno od Brčkog. Meni je čitanje kao *bok* izgledalo vjerojatnije, pa sam tako i naveo naziv ovog sela.

³⁰ Smatram da se ovaj naziv odnosi na današnje selo Ulović (Lobić > Lović > Ulović) koje se nalazi jugozapadno od Brčkog.

³¹ Nisam uspio utvrditi gdje se nalazilo ovo selo.

³² Ne mogu sa sigurnošću kazati na koje se selo odnosi naziv Rahovah. U svakom slučaju, pisar ovo selo jasno razlikuje od Rahića. Iz ovog sela kao korisnici zajmova ubilježeni su Đuro Bobalić i Rajica Milkić, v. AFSt/H Q 53, fols. 4a, 7a, 41b.

Skakava, Šatorović, Tobut, Velino Selo, Vukadin,³³ Vukšić, Zvonik (Zovik) i Županja. Uzimatelji zajmova koji su živjeli u selima bili su većinom nemuslimani. Međutim, iz nekih sela su i muslimani dolazili u Brčko radi uzimanja zajma. Primjerice, u popisu uzimatelja zajmova iz ramazana 1061. godine (18. 8. – 16. 9. 1651.) spominje se Salih-hodža, sin Jahje, iz Šatorovića. Titula “hodža” (*hoca*), koja je pridodana njegovom imenu, može upućivati na to da je on bio vjeroučitelj. Međutim, kako je ova titula mogla biti i uz imena trgovaca, ne može se isključiti da ju je Salih dobio jer se bavio trgovinom. Salih-hodža je uzeo zajam u iznosu od 1000 akči.³⁴ U Šatoroviću je živio i Ahmed, koji je bio buljukbaša.³⁵ Odrednica buljukbaša (*serbölük, bölükbaşı*) ukazuje na to da je i Ahmed vjerojatno bio pripadnik lokalne janjičarske organizacije. Iz Boderišta su svi uzimatelji zajmova bili nemuslimani, osim dviju osoba, Abdulaha, sina Osmanova, i Ahmeda, sina Osmanova (vjerojatno su Abdulah i Ahmed bili braća).³⁶ U Skakavi je živio Hurem, sin Turalije, koji je uzimao zajam od Hadži Alijinog vakufa.³⁷ Vjerojatno je ovaj Hurem bio otac uzimatelja zajma Ahmeda iz Skakave, za kojeg se navodi da je imao oca po imenu Hurem.³⁸

Pisar je u obračunskoj knjizi identifikaciju osoba vršio na više načina. Obično je to radio tako što je navodio ime osobe i ime njezinog oca. Međutim, često je uz ime osobe i ime njezinog oca navedeno i prezime. Kada je riječ o prezimenima koja završavaju na -ić, odnosno na perzijski nastavak *zade* ili njegov turski ekvivalent *oğlı*, u obračunskoj knjizi su uz muslimanska imena navedena i prezimena Mačković (*Maçkozade, Maçkoğlı*), Dizdarević (*Dizdarzade*), Kajimović (*Kayimzade*), Nenić i Zvirović (*İzviroğlı*).³⁹ U selima je znatno veći broj uzimatelja zajmova ubilježen s prezimenom. Primjerice, u Barici Gajefić, Gašić, Grifić, Lučić, Šajković; u Brci Bijelić, Dragić, Draginjić, Gojević, Katić; u Brdniku Dragišić, Karašić, Jezerčić; u Buzekari Grozdić; u Boderištu Lučić, Duhonjić;⁴⁰ u Drenovcima Jašević,⁴¹ Kovačić, Pavašević, Stanić, Vukušić; u Gunji Maričić, Vranić; u Podgajcima Brlić, Relić, Lučić, Matijević; u

³³ U tekstu je jasno napisano ime ovog sela. Nisam mogao utvrditi postoji li ono danas, odnosno na koje se selo ovaj naziv odnosi, usp. AFSt/H Q 53, fols. 6a, 19b.

³⁴ AFSt/H Q 53, fol. 18a.

³⁵ AFSt/H Q 53, fols. 1b, 15b.

³⁶ AFSt/H Q 53, fols. 17b, 23b, 31b.

³⁷ AFSt/H Q 53, fols. 1b, 5a.

³⁸ AFSt/H Q 53, fol. 23b.

³⁹ AFSt/H Q 53, fols. 3a, 14a, 15a, 26b.

⁴⁰ Ovaj oblik mi izgleda najvjerojatniji, ali nisam posve siguran da je ovo prezime zaista ovako glasilo, usp. AFSt/H Q 53, fol. 6a.

⁴¹ Prezime je moglo glasiti i Bašević, ali mi čitanje kao Jašević izgleda vjerojatnije, usp. AFSt/H Q 53, fol. 5a.

Kopanici Baltić, Haračić, Pavlić, Talić; u Međurječju Jelić; u Rahiću Grifić; u Rahovahu Bobalić, Milkić; u Uloviću Borjanović; u Zoviku Dragišić, Dragić, Milaković, Pavlović; u Županji Pavičević, Stančević. Osim imena i prezimena, nadimci i druge odrednice vršili su funkciju identifikacijskih oznaka. Primjerice, korisnik zajma, izvjesni Redžep-baša, bio je *Yayçal*, dakle bio je podrijetlom iz Jajca.⁴² Kao korisnik zajma ubilježen je i Sinan Brka.⁴³ Moglo bi se pretpostaviti da je riječ o osobi koja je bila iz sela Brka; međutim, ovdje će prije biti riječ o tomu da je nadimak Brka imao funkciju prezimena, budući da je na samom početku obračunske knjige kao uzimatelj zajma ubilježen Brka Omer, sin Sefera, iz mahale hadži Hizira.⁴⁴ Anton Doknjaš bio je nastanjen u Boderištu, ali je moguće da je bio podrijetlom iz Doknja pokraj Tuzle.⁴⁵ U Barici je živio Ivan Bajraktar, koji je također uzimao zajam od Hadži Alijinog vakufa, a neki Tomo iz Međurječja ubilježen je kao Tomo Knez.⁴⁶ Živko iz Brke je vjerojatno imao probleme s izgovorom, pa je ubilježen kao Živko Peltek.⁴⁷ Ponekad je i narodnost služila kao identifikacijska oznaka. Tako je u Brci živio stanoviti Đuro Hrvat.⁴⁸ U kasabi Brčko živjeli su Pagoda Osman, krojački majstor Osman Pile, Čelo Šaban, Lojo Ahmed, Čoro Islam, Mehmed Ligura, Mehmed Mršo, Plehan Mustafa, Hasan-baša Srčika, Ahmed Stručak, Ali-baša Stručak, Ibrahim Kajiš i Musli Svirka.⁴⁹ Majstor Mehmed, koji je izrađivao dugmad i druge tekstilne ukrase (*kazzaz*), imao je nadimak Glavaš.⁵⁰ Ahmed Mačković, sin Mehmeda, imao je nadimak Žabica.⁵¹

Glede uzimatelja zajmova treba kazati da su vakifi mogli odrediti kojim osobama zajmovi mogu biti davani. Sinan-beg Boljanić, suprug Šemse, sestre Mehmed-paše Sokolovića, odredio je u svojoj vakufnami da kadije, spahije i vojni komandanti ne mogu uzimati zajmove od njegova vakufa. Derviš-paša Bajezidagić odredio je da zajmove od njegova vakufa mogu dobiti samo osobe koje žive u Mostaru. U drugim slučajevima vakifi su zabranjivali da se zajmovi daju ženama. Kroz ovakve odredbe odnosno zabrane utemeljitelji

⁴² AFSt/H Q 53, fol. 22a.

⁴³ AFSt/H Q 53, fol. 15b.

⁴⁴ AFSt/H Q 53, fol. 2a.

⁴⁵ AFSt/H Q 53, fol. 3b.

⁴⁶ AFSt/H Q 53, fols. 2b, 13a, 66b. Ivan Bajraktar je imao sina Živka, koji je bio nastanjen u Kopanici, v. fol. 6b.

⁴⁷ AFSt/H Q 53, fols. 23a, 26b. *Peltek* (tur.), onaj tko ne može pravilno izgovoriti samoglasnike s i z.

⁴⁸ AFSt/H Q 53, fols. 2a, 4b, 59a.

⁴⁹ AFSt/H Q 53, fols. 1b, 2a, 2b, 3a, 5a, 5b, 6a, 12b, 17a, 23b.

⁵⁰ AFSt/H Q 53, fol. 26a.

⁵¹ AFSt/H Q 53, fol. 1b.

vakufa nastojali su da uzeti zajmovi budu vraćeni.⁵² Hadži Alija očigledno nije nametnuo takve ograničavajuće odredbe.

U obračunskoj knjizi Hadži Alijinog vakufa zavodeni su i izdaci odnosno troškovi vakufa. Najveći iznos odnosio se na plaće službenika vakufa. Imamu džamije je dnevno plaćan iznos od 21 akče. Pisar je dobijao 10 akči, upravitelj 8, prvi mujezin 11, a drugi mujezin 6 akči. Staratelj džamije (*kayyum*) dobijao je 3 akče, a isto toliko i osoba zadužena za nadzor nad vakufom (*nazir*). Dvije osobe bile su zadužene da svaki dan recitiraju po deset listova iz Kur'ana i za to su dobijale po 2 akče. Isti iznos dobijala je i osoba koja je bila zadužena za prikupljanje prihoda vakufa (*cabi*). Osoba koja je u posebnim danima učila *sallu* (*sallah*) dobijala je 1 akču. Iznos koji je dnevno isplaćivan službenicima vakufa bio je 48 akči.⁵³ Izdaci vakufa odnosili su se i na isplate dnevnicama majstorima i radnicima koji su vršili popravke na objektima vakufa, ali i za razne vrste roba i drugih usluga. Za to je, primjerice, u 1058. godini (27. 1. 1648. – 14. 1. 1649.) plaćeno 3456 akči.⁵⁴ U istoj godini je za plaće službenika vakufa isplaćeno 22.680 akči.⁵⁵ U drugom dijelu obračunske knjige često se bilježi gdje je upravnik vakufa isplaćivao novac. Takvo postupanje nastalo je vjerojatno zbog spora između upravnika vakufa i Mehmed-efendije, imama Hadži Alijine džamije, o kojem će naniže biti riječi. Tako je, primjerice, ubilježeno da je mujezinu Habib-halifi iznos od 200 akči uručen u „radnji majstora Ibrahima berbera” (*usta İbrahim berber dükkanında*), a da mu je 160 akči dao „ispred hadži Mustafine magaze” (*el-hacc Mustafa mahzeni önünde*).⁵⁶

Iz sadržaja obračunske knjige proizilazi da je u Brčkom sredinom 17. stoljeća postojalo sedam mahala: Hadži Alije, hadži Hizir-efendije, hadži Sulejman-efendije,⁵⁷ hadži Jusuf-efendije, Ahmed-bega, hadži Mustafa-efendije i hadži Osmana. Budući da su mahale nastajale oko džamija odnosno mesdžida, može se kazati da je u ovo vrijeme u Brčkom postojalo najmanje sedam muslimanskih bogomolja. Svakako su morali postojati i vakufi iz čijih su prihoda financirane bogomolje ovih ostalih vakifa. Izrijeком je u obračunskoj knjizi spomenut vakuf hadži Sulejman-efendije.⁵⁸ U obračunskoj knjizi navodi se da je neki Hidajet bio mutevelija, no ne može se pouzdano znati kojim je

⁵² Husić, “Novčani vakufi”, 46-47.

⁵³ AFSt/H Q 53, fol. 44a. Pisar je izrijeком naveo da se za nabrojane službenike plaća 48 akči. Međutim, očito je došlo do odstupanja od odredaba u vakufnami, ili možda do zlouporabe, budući da je ovdje riječ o sumi od 70 akči.

⁵⁴ AFSt/H Q 53, fol. 97b.

⁵⁵ AFSt/H Q 53, fol. 97a.

⁵⁶ AFSt/H Q 53, fol. 43a.

⁵⁷ Na fol. 66b navedena kao mahala šejha i vaiza hadži Sulejman-efendije.

⁵⁸ AFSt/H Q 53, fol. 69b.

vakufom upravljao. On je bio sin hadži Sinana, a stanovao je upravo u hadži Sinanovoj mahali (možda je njegov otac istovjetan s osnivačem ove mahale) i uzeo je od Hadži Alijinog vakufa zajam od 1200 akči.⁵⁹ Među svjedocima novčanih transakcija, kao i među uzimateljima zajmova, mogu se pronaći osobe odnosno njihovi očevi uz čija imena stoje oznake *sufi*, *baba* i *dede*, što ukazuje na to da su u kasabi Brčko živjeli i pripadnici derviških redova. Primjerice, u obračunskoj knjizi nailazi se na osobe kao što su Ismail, sin Babe Redžepa, Mehmed, sin Babe Redžepa (vjerojatno su Ismail i Mehmed bili braća), Baba Rizvan, Mehmed-efendi, sin Jusuf-dede, Husejn-baša, sin Idris-dede.⁶⁰ Kerima-hatun bila je kćerka Sufi Alije.⁶¹ Dakle, osnovano se može pretpostaviti da je u 17. stoljeću u kasabi Brčko postojala barem jedna tekija. Moguće je da se ona nalazila u hadži Jusufovoj mahali, budući da je za Babu Redžepa i Babu Rizvana navedeno da stanuju u njoj. Kako se vidi iz naziva mahala, odlazak na hodočašće u Meku nije bio rijedak slučaj u Brčkom. Može se pretpostaviti da je to u imućnim obiteljima koje su pripadale vjerskom ili trgovačkom staležu bila tradicija. Primjerice, u obračunskoj knjizi naveden je kao korisnik zajma hadži Rizvan, sin hadži Velije.⁶² U obračunskoj knjizi navodi se da je u Brčkom postojala vojna utvrda koja je bila sagrađena od čvrstog materijala, kamena ili cigle. Naime, Osmanlije su redovito takve građevine nazivali *kale*, za razliku od palanki, koje su bile građene od drveta.

Kasaba Brčko je sredinom 17. stoljeća imala razvijeno poslovno središte, čaršiju, i snažne gospodarske veze s izvanjskim svijetom. Konzumiranje kave u Brčkom u to vrijeme bilo je uobičajeno.⁶³ U kasabi su vjerojatno postojale dvije kavane. U svakom slučaju, u knjizi se nalaze imena dvojice kavandžija; to su bili Hasan i Durgud-baša.⁶⁴ Gotovo redovito se među zakupcima dućana pojavljuju dvojica ili trojica poslastičara (*helvacı*). Izvjesni Šaban iz hadži Osmanove mahale prodavao je osvježavajući napitak bozu (*bozacı*).⁶⁵ Hasan, sin Ahmeda, iz hadži Jusufove mahale, prodavao je zlatni nakit, dakle bio je

⁵⁹ AFSt/H Q 53, fols. 3a, 37a.

⁶⁰ AFSt/H Q 53, fols. 4b, 8b, 13b, 14a, 14b, 24b, 58a.

⁶¹ AFSt/H Q 53, fol. 17b.

⁶² AFSt/H Q 53, fol. 8a. O ulozu hadžija u trgovini osmanske Bosne v. Aladin Husić, *Hadž iz Bosne za vrijeme osmanske vladavine* (Sarajevo: El-Kalem, 2014), 125-161.

⁶³ O konzumiranju kave u Bosni i Srbiji u drugoj polovici 16. i tijekom 17. stoljeća v. Aleksandar Fotić, "The Introduction of Coffee and Tobacco to the Mid-West Balkans", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 64 (2011), 89-100; Muamer Hodžić, "O fenomenu kahve i mjestima gdje se pila u Bosni u 16. i 17. stoljeću", u: *Kulturno-historijski tokovi u Bosni 15-19. stoljeća*, ur. Aladin Husić (Sarajevo: Orijentalni institut Univerziteta u Sarajevu, 2022), 165-183.

⁶⁴ AFSt/H Q 53, fols. 2b, 36b.

⁶⁵ AFSt/H Q 53, fol. 53b.

zerger.⁶⁶ U čaršiji je radio i berber Ibrahim.⁶⁷ Berberi su šišali i brijali muškarce, ali i znali liječiti rane. Da bi trgovci i obrtnici u čaršiji bili pravovremeno informirani o raznim prodajnim ponudama, brinuo se telal Šahbaz, nastanjen u hadži Sulejmanovoj mahali, koji je također uzimao zajam od vakufa.⁶⁸ Njegov imenjак, Šahbaz iz hadži Sulejmanove mahale, prodavao je obuću (*haffaf*).⁶⁹ U obračunskoj knjizi navode se i mesari (*kassab*) Šahbaz i Mustafa.⁷⁰ Mustafa, sin Ibrahima, bio je pekar (*habbaz*).⁷¹ I neki Ibrahim – moguće je da se radi upravo o Mustafinom ocu – ubilježen je kao pekar.⁷² Već spomenuti Andrija, sin Marijana, koji je pripadao domaćinstvu Hamza-baše, bio je također pekar.⁷³ Mehmed, koji je bio kazaz, zajedno je s Nezirom, koji je bio sudski poslužitelj (*muhzir*), uzimao zajam od vakufa. Radilo se o sumi od 800 akči.⁷⁴ Mahmud iz Hadži Alijine mahale bio je krojač (*el-hayyat*) i uzeo je zajam od 600 akči.⁷⁵ Krojač je također bio i Mehmed-baša, koji je imao nadimak Pjano.⁷⁶ Već spomenuti Nezir i Ali-baša bili su zaduženi za dovođenje osoba pred kadiju, dakle bili su muhziri. Handžija Jusuf (*Yusuf hanci*) pojavljuje se kao uzimatelj zajma od 600 akči.⁷⁷ Ubilježen je i handžija Ramazan-baša,⁷⁸ pa se može pretpostaviti da je u Brčkom postojao najmanje jedan han. Mehmed-baša iz mahale hadži Hizir-efendije bio je trgovac na veliko (*tacir*).⁷⁹ U Brčkom je živio i Ahmed, koji je bio sedlar (*sarrac*), a njegov sin Redžeb-halifa bio je sallahan u Hadži Alijinoj džamiji. Za obojicu je navedeno da su bili podrijetlom iz Drniša (*Drnişliler*).⁸⁰ Moguće je da su obojica izbjegli iz Drniša 1648. godine, kada je ovo mjesto palo u mletačke ruke. Ukoliko je moja pretpostavka točna, može se govoriti o brznoj integraciji ove obitelji u gospodarski život Brčkog. U novoj sredini u kasabi Brčko integrirala su se i dva oslobođena roba, Murteza i Kenan. Uz njihova imena stoji oznaka *muattak*, što znači

⁶⁶ AFSt/H Q 53, fol. 1b.

⁶⁷ AFSt/H Q 53, fols. 63a, 65a.

⁶⁸ AFSt/H Q 53, fols. 1b, 15b.

⁶⁹ AFSt/H Q 53, fol. 40a.

⁷⁰ AFSt/H Q 53, fols. 34a, 36b.

⁷¹ AFSt/H Q 53, fol. 22b.

⁷² AFSt/H Q 53, fol. 30a.

⁷³ AFSt/H Q 53, fol. 40b.

⁷⁴ AFSt/H Q 53, fol. 23a.

⁷⁵ AFSt/H Q 53, fol. 23b.

⁷⁶ AFSt/H Q 53, fols. 24b, 31b.

⁷⁷ AFSt/H Q 53, fol. 3b.

⁷⁸ AFSt/H Q 53, fols. 15a, 30b.

⁷⁹ AFSt/H Q 53, fol. 59a.

⁸⁰ AFSt/H Q 53, fols. 70b, 71a.

oslobođeni rob. Obojica su bili korisnici zajmova koje su uzimali od Hadži Alijinog vakufa.⁸¹

Deset dućana uzimali su u zakup razni obrtnici odnosno trgovci, kao što su poslastičari, sedlari, pekari, prodavci obuće i krojači. Neki su bili iz kasabe Brčko, a neki su dolazili iz Tuzle, Gračanice, Rače i Beograda i uzimali dućane i prostor u skladištu soli na kraće ili dulje vrijeme pod zakup. Ovdje treba kazati da je vakuf posjedovao samo jedno skladište soli, ali se pojavljuju ponekad dvije ili tri osobe kao iznajmitelji. Najvjerojatnije se radi se o tomu da je skladište bilo veliko, pa je bilo moguće taj prostor dijeliti i davati u zakup nekolicini osoba. U Brčko su dolazili i trgovci solju iz Oršove (*Hırşova*) koja se nalazi u današnjoj Rumuniji (rum. *Orşova*). Njihova imena nisu navedena, samo je ubilježeno da su za zakup prostora odnosno dućana platili 34 akče.⁸² Među zakupcima pojavljuje se i jedan sabljar (*kılıççı*), čije se ime može pročitati kao *Urum*.⁸³ Ukoliko je moje čitanje točno, može se pretpostaviti da se zapravo radi o osobi koja je bila iz Rumelije ili možda čak iz Male Azije.⁸⁴ On se zadržao u Brčkom kratko vrijeme, budući da je za zakup dućana platio samo 10 akči. U Brčkom je svoju robu prodavao sabljar Nuh iz Tuzle.⁸⁵ I drugi obrtnici i trgovci iz Tuzle rado su prodavali svoje proizvode i robu u Brčkom. U popisu zakupljenih dućana iz mjeseca ramazana 1060. godine (28. 8. – 26. 9. 1650.) navedeni su Đorđi iz Tuzle i Bekir Tuzlak (*Tuzlavi*), koji je bio sedlar.⁸⁶ Iz Tuzle su također dolazili i trgovci nakitom (*Tuzlavi kuyumcular*), kao i tuzlanski kazazi, i zakupljivali dućane.⁸⁷ Dućane su zakupljivali i Romi (*Kiptiyan*). Nažalost, iz teksta se ne može zaključiti je li se radilo o Romima iz kasabe Brčko ili su došli odnekud.⁸⁸

Može se poći od osnovane pretpostavke da je dio seljaka iz okolice Brčkog uzimao zajmove od Hadži Alijinog vakufa kako bi mogli platiti poreze

⁸¹ AFSt/H Q 53, fols. 6a, 23a, 23b. Kenan je prvi put spomenut kao *Kenan bin Abdullah*, što isto tako ukazuje na to da je bio oslobođeni rob, v. fol. 6a. Murteza je bio oslobođeni rob umrloga Hasana Čelebije, v. fol. 25b.

⁸² AFSt/H Q 53, fol. 21a. U prvoj polovici 16. stoljeća mletačka je sol preko Obrovca dovožena u Brčko, gdje se nalazila luka (*iskele*), a odavde je transportirana dalje, v. Adem Handžić, "Bosanske solane u XV i XVI vijeku", Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne 3 (1959), 74; Isti, "Uvoz soli u Bosnu u XVI vijeku", *Prilozi za orijentalnu filologiju* 10-11 (1961), 144.

⁸³ AFSt/H Q 53, fol. 4a.

⁸⁴ O značenju riječi *Urum* v. Franz Miklosich, *Die türkischen Elemente in den südost- und osteuropäischen Sprachen* (Wien: Gerold, 1884), 45.

⁸⁵ AFSt/H Q 53, fol. 15a. Sabljari su izrađivali i noževe i prije će biti da je sabljar Nuh došao u Brčko radi prodaje noževa.

⁸⁶ AFSt/H Q 53, fol. 15a.

⁸⁷ AFSt/H Q 53, fols. 15a, 18a, 21a, 68a.

⁸⁸ AFSt/H Q 53, fol. 21a.

državi.⁸⁹ Međutim, u nekim slučajevima jasno je da su se stanovnici u selima bavili obrtom ili nekom drugom djelatnošću, za što im je bio potreban svjež novac. Marijan iz Brke bio je božadžija, pa je uzeo zajam od 3000 akči.⁹⁰ U Bošnjacima je neki Vidak bio kovač (*demirci, el-haddad*), a u Račinovcima je kao kovač ubilježen Marko.⁹¹ U Zoviku je živio i radio izvjesni Miho, koji je bio tesar (*neccar*).⁹² Ivo, Marko i Tomo Milaković iz Zovika (pretpostavljam da su bili braća, budući da su upisani jedan poslije drugog) uzeli su zajmove od 2600, 2000 i 1000 akči.⁹³ Ukoliko su imali zajednički obrt, suma od 5600 akči nije bila zanemariva. Općenito gledajući, stanovnici okolnih sela ipak nisu uzimali tako visoke zajmove kao što je bio slučaj sa stanovnicima kasabe Brčko.

Kako je već naprijed spomenuto, u obračunskoj knjizi korišten je naziv *fırar edenler* odnosno *el-fırar* za osobe koje su izbjegavale vratiti zajam, ili nisu mogle vratiti zajam pa su zbog neplaćanja dugova pobjegle. Za one koji su bankrotirali koristi se oznaka *el-müflis*. Pisar je prvi put u ramazanu 1058. godine (19. 9. – 18. 10. 1648.) popisao ove dužnike. Tada je upisao petoricu dužnika. Prvi je upisan Hasan Čelebija, uz čije ime stoji oznaka *el-merhum*, dakle radi se o osobi koja je umrla. Hasan Čelebija imao je dug u iznosu od 2700 akči na ime glavnice, a na ime kamate dug je iznosio 405 akči. Poslije njega upisani su Ćelo Ivko 1700 (255); Mitrašin, sin Rajice, iz Kopanice 1600 (240); Ostoja, sin Radmana 1000 (150) i Kara Ivan s dugom od 1200 (180) akči.⁹⁴ Kada je godinu dana kasnije, dakle u ramazanu 1059. godine (8. 9. – 7. 10. 1649.) pisar popisao dužnike, stanje se promijenilo. Pisar je zaključio dug umrlom Hasanu Čelebiji na 3105 akči (glavnica), a na ime kamate dug je iznosio 465,5 akči. Mitrašin, koji je u međuvremenu bankrotirao, dugovao je 1840 (276) akči, Kara Ivan, koji je pobjegao, imao je dug od 1380 (207) akči, Ćelo Ivko je uspio vratiti dio duga; naime, dugovao je 405 (60,5) akči, a novi dužnik Pavle, sin Đuke, koji je također pobjegao, dugovao je 1000 (150) akči.⁹⁵

Pisar ponekad daje opširnije vijesti o bjeguncima. Pavle, sin Marka Milakovića iz Zovika, dugovao je vakufu u ramazanu 1064. godine (16. 7. – 14. 8. 1654.) 3700 akči.⁹⁶ Još ranije je Pavlov otac, Marko, uzeo zajam od vakufa.

⁸⁹ Usp. Dostović, "O gotovinskim vakufskim kreditima", 225.

⁹⁰ AFSt/H Q 53, fol. 2a.

⁹¹ AFSt/H Q 53, fols. 20a, 23b, 24b.

⁹² AFSt/H Q 53, fol. 67a.

⁹³ AFSt/H Q 53, fol. 20a.

⁹⁴ AFSt/H Q 53, fol. 3b.

⁹⁵ AFSt/H Q 53, fol. 9a.

⁹⁶ AFSt/H Q 53, fol. 44b. Pavle je prvi put upisan kao uzimatelj zajma od 2300 (172,5) akči, v. fol. 23b.

Moguće je da je ovaj Marko istovjetan s jednim od trojice spomenutih uzimatelja zajmova iz Zovika. Marko je bio sluga u domaćinstvu kasablije po imenu Kara Jusuf-baša. Međutim, Marko se, možda prilikom bijega, utopio u rijeci Savi, pa nije mogao vratiti zajam. Markov sin Pavle je također služio u ovom domaćinstvu, ali se odlučio na bijeg. Pavle je uspješno izvršio svoj naum, jer je pisar zabilježio da nije poznato je li on živ ili mrtav, odnosno da je naprosto nestao (*gayib*).⁹⁷ Međutim, u nekim slučajevima moglo se saznati gdje su bjegunci završili. Tako je za braću Marijana i Živka Haračića iz Kopanice utvrđeno u ramazanu 1066. godine (23. 6. – 22. 7. 1656.) da su pobjegli u kadiluk Morović i da žive u selu Lipovcu.⁹⁸ Hasan-baša Nenić, sin Ibrahima, iz hadži Sulejmanove mahale, zajedno je s Muejedinom, sinom Bešira, koji je također bio iz kasabe Brčko, pobjegao u drugi sandžak.⁹⁹ Kasnije je pribilježeno da je Muejedin pobjegao u kasabu Čerević koja se nalazi u Srijemskom sandžaku.¹⁰⁰ Husejn-baša, poslastičar, koji je također stanovao u mahali hadži Sulejman-efendije, pobjegao je, odnosno nastanio se u kasabi Ilok.¹⁰¹

Velike probleme glede poslovanja Hadži Alijin vakuf imao je s Mehmedom, koji je bio imam Hadži Alijine džamije. Mehmed-efendija bio je iz Gornje Tuzle.¹⁰² On je vjerojatno u Donjoj Tuzli završio medresu, a zatim je od meni nepoznatog datuma počeo služiti kao imam ove džamije. Kada se u ramazanu 1058. godine (19. 9. – 18. 10. 1648.) počelo s vođenjem obračunske knjige, ubilježeno je da njegov zajam iznosi 5400 akči, a na ime kamate trebao je vratiti 405 akči.¹⁰³ Pisar je zabilježio da je njegov dug na 1. rebiulevvela 1061. godine (22. veljače 1651.) iznosi 14.800 akči, a na ime kamate dugovao je 1110 akči.¹⁰⁴ Mehmed-efendija je kasnije uspio vratiti nešto od ovog iznosa, budući da je u ramazanu 1063. godine (26. 7. – 24. 8. 1653.) ubilježeno da je dugovao na ime glavnice 12.400, a na ime kamate 930 akči.¹⁰⁵ Očigledno su između upravnika vakufa i Mehmed-efendije izbile nesuglasice, pa je Mehmed-efendija odlučio tužiti vakuf. U obračunu iz ramazana 1064. godine (16. 7. – 14. 8. 1654.) navedeno je da je Mehmed-efendija podigao

⁹⁷ AFSt/H Q 53, fol. 45a.

⁹⁸ AFSt/H Q 53, fol. 72a.

⁹⁹ AFSt/H Q 53, fol. 67a.

¹⁰⁰ AFSt/H Q 53, fol. 67a. Pisar je ime ove kasabe ubilježio kao *Kerevit*, odnosno *Ćerevit*.

¹⁰¹ AFSt/H Q 53, fol. 66b.

¹⁰² AFSt/H Q 53, fol. 65b. Na fol. 66a on je zaveden u spisak uzimatelja zajmova kao *Mehmed el-imam Tuzlavi*. Tada je dugovao vakufu 7500 (562,5) akči. Na fol. 75b navedeno je da je Mehmed iz Gornje Tuzle (*Memleha-ı bala*), a da se njegov otac zvao Jusuf. Ovdje je Mehmedu pridodana i titula vaiza, dakle propovjednika.

¹⁰³ AFSt/H Q 53, fol. 2b.

¹⁰⁴ AFSt/H Q 53, fol. 17b.

¹⁰⁵ AFSt/H Q 53, fol. 33b.

tužbu.¹⁰⁶ Međutim, upravnik vakufa je smatrao da je Mehmed-efendija zajedno s mujezinom Abdulah-halifom, mujezinom Habib-halifom i pisarom Mehmedom, sinom ćehaje Selima, oštetio vakuf, odnosno da su uzimali više novca nego što im pripada. Za pisara Mehmeda je navedeno da je pobjegao i da se ne zna gdje boravi.¹⁰⁷ Spor je vođen, vjerovatno u prvoj polovici 1654. godine, pred kadijom u Donjoj Tuzli. To zaključujem stoga što je upravitelj vakufa upravo u obračunu za polugodišnje poslovanje u mjesecu ramazanu 1064. godine (16. 7. – 14.8.1654.) ubilježio da je za troškove putovanja kao i za sudske troškove plaćeno 600 akči.¹⁰⁸ Mehmed-efendija je vjerojatno iz ovog spora izašao kao pobjednik, budući da je u rebiulevelu 1065. godine (9. 1. – 7. 2. 1655.) ubilježeno da njegov dug na ime glavnice iznosi 5140, a na ime kamate 385 akči.¹⁰⁹ Mehmed-efendija nije bio zadovoljan presudom pa je tužio upravnika vakufa, ali izgleda da nije dobio ovaj novi spor. U obračunsku knjigu upravnik vakufa dao je ubilježiti da je utvrđeno kako Mehmed-efendija nema nikakvih potraživanja od vakufa i naznačeno je da su sudski troškovi ovoga puta iznosili 148 akči.¹¹⁰ Mehmed-efendija je dizanjem tužbe vjerojatno izgubio mjesto imama u Hadži Alijinoj džamiji, budući da se u obračunskoj knjizi spominje novi imam Nurulah-efendija.¹¹¹

U vrijeme kada je ova obračunska knjiga vođena, kadije u zastupstvu (*hilafeten*) u kasabi Brčko, dakle naibi kadije Dviju Tuzli, bili su prvo Omer, sin Osmana, a zatim Mustafa, sin Ahmeda, kako se može pročitati u legendama njihovih pečata.¹¹² Ovjerom obračunske knjige od ovih dvaju naiba ona je postala pravno valjani dokument.¹¹³

Dostović je temeljem raščlambe samo jednog dokumenta došao do zaključka da se kasaba Brčko u prvoj polovici 17. stoljeća razvila u značajan trgovački centar.¹¹⁴ Sadržaj obračunske knjige Hadži Alijinog vakufa u cijelosti potvrđuje ovaj njegov zaključak. To se vidi i po tomu što se samo za jednog od sedam osnivača mahala u kasabi Brčko, za Ahmed-bega, može pretpostaviti da je pripadao vojno-upravnom staležu, dok su ostali bili pripadnici vjerskog i trgovačkog staleža. Treba spomenuti da su i pripadnici vjerskog

¹⁰⁶ AFSt/H Q 53, fol. 43b.

¹⁰⁷ AFSt/H Q 53, fol. 64a.

¹⁰⁸ AFSt/H Q 53, fol. 94b.

¹⁰⁹ AFSt/H Q 53, fol. 48a.

¹¹⁰ AFSt/H Q 53, fol. 94b.

¹¹¹ AFSt/H Q 53, fol. 66b.

¹¹² AFSt/H Q 53, fols. 21a, 91b. Za naiba Omera je navedeno da je iz Tuzle, a da je nastanjen u Hadži Alijinoj mahali, v. AFSt/H Q 53, fol. 66b.

¹¹³ Usp. Dostović, "O gotovinskim vakufskim kreditima", 231.

¹¹⁴ Dostović, "Dva dokumenta", 94, 103.

staleža (ulema) bili skloni da se bave trgovinom ili su i sami bili kreditori, dakle davali su novac na zajam. Uostalom, slučaj imama Hadži Alijine džamije, Mehmed-efendije, koji se pojavljuje kao uzimatelj jednog od najvećih zajmova od Hadži Alijinog vakufa, to jasno pokazuje. Za samog Hadži Aliju može se gotovo sa sigurnošću ustvrditi da se bavio trgovinom i da je tako zaradio novac kojim je utemeljio svoj vakuf. Ostaje otvorenim za buduća istraživanja pitanje postoji li između Hadži Alijine džamije iz 17. stoljeća i današnje Atik džamije (Savska džamija) u Brčkom bilo kakva veza. Atik džamija se nalazi upravo pokraj ušća Brke u Savu i ne bi bilo neosnovano pretpostaviti da je Hadži Alijina džamija tijekom osmansko-habsburških ratova u drugoj polovici 17. i prvoj polovici 18. stoljeća porušena, a da je kasnije na istom mjestu sagrađena Atik džamija. Na koncu treba navesti da je u ovome radu dat sumaran presjek sadržaja ove obračunske knjige i da se još mnoštvo zanimljivih podataka može u njoj pronaći.

BIBLIOGRAFIJA

Arhivi

Njemačka, Archiv der Franckeschen Stiftungen, Halle, Orientalische Sammlung, Hss. AFSt/H Q 53.

Erika Pabst. *Orientalische Handschriften im Archiv der Franckeschen Stiftungen zu Halle*. Halle: Franckesche Stiftungen, 2007.

Objavljeni izvori i literatura

Aličić, Ahmed. *Pokret za autonomiju Bosne od 1831. do 1832. godine*. Sarajevo: Orijentalni institut, 1996.

Dostović, Nihad. "Dva dokumenta iz Tuzlanskog sidžila iz 1054–55. h. g./1644–45. godine u Gazi Husrev-begovoj biblioteci". *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke* 41 (2012), 59-106.

Dostović, Nihad. "O gotovinskim vakufskim kreditima u Tuzlanskom sidžilu 1644-1646". *Prilozi za orijentalnu filologiju* 63 (2014), 221-232.

Duda, Herbert. "Baša-Beše". U: *Festschrift für Wilhelm Eilers. Ein Dokument der internationalen Forschung zum 27. September 1966/1967*, ur. Gernot Wiessner. Wiesbaden: Harrassowitz, 1967, 159-163.

Fotić, Aleksandar. "The Introduction of Coffee and Tobacco to the Mid-West Balkans". *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 64 (2011), 89-100.

Fotić, Aleksandar. "O fajdi i amanetu, XVI-XVIII vek (i ponešto o kreditu na osmanskom Balkanu)". U: *Nomophylax. Zbornik radova u čast Srđana Šarkića*, ur. Tamara Ilić i Marko Božić. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta Union; Službeni glasnik, 2020, 423-446.

- Handžić, Adem. "Bosanske solane u XV i XVI vijeku". Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne 3 (1959), 67-112.
- Handžić, Adem. "Uvoz soli u Bosnu u XVI vijeku". *Prilozi za orijentalnu filologiju* 10-11 (1961), 113-148.
- Handžić, Adem. *Tuzla i njena okolina u XVI vijeku*. Sarajevo: Svjetlost, 1975.
- Hodžić, Muamer. "O fenomenu kahve i mjestima gdje se pila u Bosni u 16. i 17. stoljeću". U: *Kulturno-historijski tokovi u Bosni 15-19. stoljeća*, ur. Aladin Husić. Sarajevo: Orijentalni institut Univerziteta u Sarajevu, 2022, 165-183.
- Husić, Aladin. "Novčani vakufi u Bosni u drugoj polovini 16. stoljeća". *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke* 32 (2011), 35-59.
- Husić, Aladin. *Hadž iz Bosne za vrijeme osmanske vladavine*. Sarajevo: El-Kalem, 2014.
- Miklosich, Franz. *Die türkischen Elemente in den südost- und osteuropäischen Sprachen*. Wien: Gerold, 1884.
- M[ilobar], F[ran]. "Dva savremena izvještaja o Bosni iz prve polovine 17. stoljeća". *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini* 16 (1904), 251-266.
- Obst, Helmut. *August Hermann Francke und die Franckeschen Stiftungen in Halle*. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 2002.
- Özcan, Abdülkadir. "Kapıkuli". U: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, sv. 24, 347-349. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001.
- Prelog, Milan. *Povijest Bosne u doba osmanlijske vlade. 1. dio: (1463–1739.)*. Sarajevo: J. Studničke i druga, bez godine izdanja.
- Wilkins, Charles L. *Forging Urban Solidarities: Ottoman Aleppo 1640-1700*. Leiden: Brill, 2010.

Summary

THE ACCOUNT BOOK OF THE WAQF OF HADŽI ALIJA FROM BRČKO IN THE ARCHIVE OF THE FRANCKE FOUNDATION IN HALLE

The account book of the foundation of Hadži Alija from Brčko is kept in the Archive of the Francke Foundation in Halle (Saxony Anhalt). Hadži Alija erected a mosque, a religious school for children, a caravanserai, a store house for salt, ten shops, one stone and three wooden bridges in Brčko in the first half of the 17th century. Alija also bequeathed the amount of 173,600 akçe and determined that from this sum money could be lent at interest, and that the shops and the salt warehouse were to be leased. The foundation's employees and repairs on the buildings that belonged to it were paid from the income obtained from lending money at interest, as well as from the income from the lease of shops and salt warehouses. The borrowers were local people of the *kasaba* of Brčko. Almost all were Muslims and the majority of them were members of the military or religious class as well as various craftsmen. In several cases the borrowers were Muslim women from Brčko.

The inhabitants of the surrounding villages, who took loans from the foundation, were mostly non-Muslims. The shops were leased by craftsman from the Brčko *kasaba*, but also craftsmen and tradesmen from Belgrade, Rača, Tuzla and Gračanica. Also, salt merchants came to Brčko from Orșova in present-day Romania. This account book provides important information about the economic life of the Brčko *kasaba* as well as about its topography in the first half of the 17th century.

Key words: Hadži Alija of Brčko, Brčko (*kasaba*), *waqf* (charitable endowment), loans, real estate lease, account book, 17th century

(Translated by Mica Orban Kljajić)

Kontakt:

Dr. sc. Nedim Zahirović

Große Gosen Strasse 13, D-06114 Halle (Saale)

email: nedim.zahirovic@rub.de